

Inhoud

1. Haddington, met de boom van John Knox	7
2. Bass Rock, eiland voor verstotenen	21
3. Edinburgh, kerkgeschiedenis langs The Royal Mile	37
4. In de Abbey Church van Dunfermline	55
5. St. Andrews, een vuistdik geschiedenisboek	69
6. Dundee, waar Wishart en McCheyne preekten	85
7. Perth, en de Grammar School van Comrie	99
8. Het Comrie House van Comrie	109
9. Preken in Stirling, de koningsstad	117
10. Een profetenschool op Iona	131
11. Glasgow, 'het Gosen van de godsdienst'	141
12. Kirk of Shotts, een gewaterde hof	155
13. Bothwell Bridge, een brug te ver	167
14. Fenwick, als de zaal te Bethesda	177
15. New Luce, het gehucht van Peden	181
16. Wigtown, en de verdrinkingsdood van twee Margarets	197
17. Anwoth, met de Old Kirk van Rutherford	209
18. Moniaive in tijden van vervolging	221
19. Ettrick, een vergeten dorp in de Borders	231
20. In de kerkruiene van Ancrum	241
Chronologische tabel	249
Selectie van Nederlandstalige boeken	251
Register van plaatsen	253
Register van namen	254
Koningen en koninginnen	256

Haddington,

met de boom van John Knox

Het is maar een boom, een knoestige eikenboom, met een ijzeren hek eromheen. De boom staat op de plaats waar John Knox geboren moet zijn. Het zou ook best dertig meter naar links, of veertig meter meer naar rechts geweest kunnen zijn, maar toch, hier ergens stond **Knox' geboortehuis**. Aan de Gifford Gate in de kleine Schotse stad Haddington.

Naast de eikenboom staat een bemoste gedenksteen. Uitgebeitelde letters laten zich lastig ontcijferen: 'Near this spot stood the house in which was born John Knox, ad 1505. By commemoration an oak tree was here planted, 20 March 1881, after the wish of the late Thomas Carlyle.'

Veel duidelijkheid over de geboorteplaats van Knox is er nooit geweest. Was het Haddington, in East Lothian, ruim dertig kilometer ten oosten van Edinburgh, pal aan de A1? Of was het Gifford, dat net even zuidelijker ligt, zoals sommigen zeggen?

De gastheer van de **St. Mary's Church in Haddington**, aan de overzijde van de rivier, weet het zeker. Hij kan het aantonen vanuit oude boeken. 'John Knox is niet geboren in Gifford, maar in Haddington.' De man weet het zeker,

Eik op de plaats waar John Knox geboren moet zijn.

Old Nungate Bridge.

Gifford Gate.

hij kan de plek zelfs aanwijzen: aan de andere zijde van de River Tyne, in een buitenwijk aan de Gifford Gate. 'Daar heeft een huis gestaan, met aangrenzende landerijen, dat langere tijd eigendom is geweest van de familie Knox.'

Een zandstenen bruggetje buigt zich van oever tot oever. Het is de **Old Nungate Bridge**, een voetgangersbruggetje uit de zestiende eeuw. Vroeger maakte deze brug deel uit van de doorgaande route naar Edinburgh. Aan de overzijde van de brug liggen wat woningen bij elkaar. Iets verderop staat, aan de **Gifford Gate**, de boom, langs het pad, vlak bij een vervallen schoolgebouw. Dit is de eik met het monument van John Knox.

John Knox is opgegroeid in Haddington. Zou Knox misschien gedoopt zijn in de St. Mary's Church? De gastheer in de kerk twijfelt. Geestdriftig snelt hij opnieuw naar het kerkarchief. Alle doopregisters moeten er nog zijn. Hij zal het onderzoeken. Teleurgesteld schudt hij, een halfuur later, het hoofd. Geen John Knox in de boeken. Waar Knox wel gedoopt is? De geschiedenis zwijgt.

St. Mary's Church in Haddington.

De kruisvormige St. Mary's Church is heel oud, dateert uit de veertiende eeuw. Beschietingen en verval hebben het gebouw hier en daar zichtbaar aangetast. Op aandringen van John Knox werd de kerk in 1561 gerestaureerd. In 1970 onderging de kerk voor de laatste maal een restauratiebeurt. 'De grootste schat van de stad', dat wil de kerk nu zijn, en ook: 'de troost van de gehele gemeenschap'. Breeduit ligt het godsgebouw op een kortgeschoren gazon, net iets buiten het middeleeuwse stadscentrum, pal aan de River Tyne. Een folder zegt: 'Stop even, bid even; dit is een ervaring om samen te delen.' Iedere middag wordt hier een 5-minutendienst gehouden.

De kerk, in gebruik bij de Church of Scotland, is gemeten van oost naar west, 63 meter lang. Op de galerij staat een nieuw tweeklaviers orgel van de firma Lammermuir uit het naburige Oldhamstocks.

Een enkeling dwaalt stilletjes rond in deze 'plaats van vrede en blijdschap'. Wat zullen er hier al de eeuwen door velen hebben gekerkt. Sommigen wisten met het leven geen raad, en met de dood nog minder.

In deze kerk beluisterde Knox verschillende preken van de rondtrekkende prediker George Wishart. In een van deze preken

voorspelde Wishart dat velen in Haddington zouden sterven aan de pest. Dit werd vervuld in de winter van 1548. De pest was zo ernstig dat velen niet eens meer in staat waren hun doden te begraven.

Ook was Knox getuige van de laatste preek die Wishart in Haddington hield, voordat deze in 1546 in St. Andrews levend werd verbrand. De gastheer van de St. Mary's kent de kerkgeschiedenis en vertelt: 'Knox wilde zijn vriend Wishart volgen op het schavot, maar Wishart wees hem terug: "Nee, nee, keer terug naar uw leerlingen, één martelaar is nu genoeg."'

In deze St. Mary's Church stond de bekende Schotse predikant John Brown. Brown diende deze gemeente 36 jaar lang. Hij deed als dienaar van het Woord in Haddington veel aan diepgaand zelfonderzoek: 'Ben ik hier, aan de poort des hemels, gesteld als een kandelaar die aan de vrienden van de Bruidegom de weg wijst, en zal mijn lamp daarna uitgaan in de buitenste duisternis?' Hij stelde hoge eisen aan zichzelf: 'Wat een zelfverloochening is nodig om met mensenzielen om te gaan; wat een zuiver bedoelen van Gods eer alleen, wat een voorzichtigheid, wat een toewijding, wat een ootmoed, wat een ijver, wat een geestelijke gezindheid van hart en leven, wat een totaal steunen op Jezus door het geloof.'

John Brown had weinig fiducia in zichzelf. Maar Ralph Erskine merkte over hem op: 'Ik geloof dat die knaap een lieflijke geur van Christus verspreidt.'

Brown preekt iedere zondag driemaal in de St. Mary's Church. Zelfs de bekende godloochenaar en wijsgeer David Hume moest van hem getuigen: 'Deze man preekt, alsof hij beseft dat de Zoon van God naast hem staat.' Brown ligt begraven op het kerkhof rond de kerk.

Hier, rond de oevers van de River Tyne, is John Knox groot geworden. Over zijn jeugd is weinig bekend. Hij heeft zelf zijn levensgeschiedenis geschreven, maar vertelt daarin niets over zijn jonge

jaren, niets over zijn geboorteplaats, niets over zijn vroegste herinneringen, en al helemaal niets over de wijze waarop hij tot de kennis van het Evangelie kwam. In de strijd der geesten had hij nauwelijks aandacht voor zichzelf.

Zijn geboortejaar staat niet vast. Was het 1505, zoals geschiedkundigen lange tijd veronderstelden? Friedrich Brandes noemt in zijn biografie over Knox 1505 als zijn geboortejaar. De tekst op de gedenksteen, van de hand van de Schotse historicus Thomas Carlyle, heeft het ook over 1505. Anderen spreken over 1513, over 1514, of over 1515.

Waar de geleerden het wel over eens zijn: Vader William Knox was een boer, afkomstig uit een aanzienlijk Schots geslacht. Moeder Knox stierf toen John nog een kind was. Haar achternaam was

Knox Court.

Sinclair. Later, in dagen van vervolging, zou John Knox uit veiligheidsoverwegingen enkele malen haar achternaam aannemen: John Sinclair.

In Haddington ging John naar de **Grammar School** (Latijnse school). Het gebouw staat er nog, aan wat nu heet **Knox Court**. Een robuust, echt Schots bouwwerk, met hoog in de gevel een beeld van de Schotse reformator. Het gebouw is al lang geleden van functie veranderd. In luxe appartementen wonen nu ouden van dagen.

Haddington heeft aan de rand van de stad ook een nieuwe onderwijsinstelling, de **John Knox Academy** (Pencaitland Road), waar zo'n duizend studenten staan ingeschreven.

Op de **Primary School** (Tynebank Road) in Haddington was Edward Irving nog enkele jaren schoolmeester. Irving was de latere omstreden chiliastische predikant uit Glasgow en Londen en de stichter van de Katholiek-Apostolische Kerk.

Standbeeld John Knox.

In het begin van de zestiende eeuw was op het vasteland van Europa het eerste licht van de Reformatie gaan schijnen. Luther en Calvijn deden van zich horen. Ook in Schotland gingen de ogen open voor de dwaalleer uit Rome. In 1542 werd John Knox door de reformatorische beginselen gegrepen. Toen had hij er ook schoon genoeg van, van al die roomse aanslibbels in de godsdienst: het betalen van de mis, het doen van oorbiechten, het maken van een bedevaart, het verbod om op vrijdag vlees te eten, de plicht om met kastijdingen het lichaam te kwellen, het wijwater, de zalfolie, het kruisje-slaan,

de duivelbezwering, de schrik van het vagevuur, de aflaten en de praalzucht van de bisschoppen. Henen uit met al die ergernis. Dat begon allemaal in Haddington.

Algemene informatie:

- stmaryskirk.co.uk
- haddingtoncc.org.uk

Haddington

1. Knox' geboortehuis
2. St. Mary's Church
3. Old Nungate Bridge

Historische achtergronden

De geschiedenis van de Schotse kerk is een boeiende geschiedenis. Als we op het eilandje Iona zijn, zullen wij nagaan hoe het christendom in de zesde eeuw in het land van Picten en Scoten is gekomen. Ierse zendelingen hebben het Evangelie van het kruis verkondigd tot in de meest afgelegen berggebieden. Zij waren eenvoudige christenen. Anders dan het opkomende pausdom in Rome, dat het broeinest werd van dwalingen, hadden zij een Bijbelse grondslag. Dit veranderde na enkele eeuwen, toen de Schotse kerk onder de rechtsorde van de paus werd gesteld. Een eeuwenlang durend verval van leer en zeden was hiervan het gevolg.

Kritische stemmen tegen het voortschrijdende verval van de Schotse kerk namen toe toen de berichten over de Reformatie in Duitsland de kusten van het land bereikten. De kerk en het parlement waren alert om de 'verdoemelijke ketterijen' van Luther c.s. te bestrijden. In de herfst van 1525 nam het parlement, dat onder de koning beperkte mandaten had, het besluit om ingevoerde 'ketterse' geschriften te verbieden en te vernietigen. Luthers boeken werden desondanks door zeelieden het land in gesmokkeld. Er was sprake van intensieve handel met de Lage Landen, waardoor dergelijke geschriften gemakkelijk konden worden ingevoerd. In Engeland was een proces van reformatie aan de gang dat door koning Henry VIII en bisschop Wolsey werd onderdrukt. William Tyndale nam de Bijbelvertaling ter hand en delen daarvan werden, soms via de Nederlanden, ook in Schotland verspreid. Zowel bij geestelijken als leken gingen de ogen open voor de dwalingen die de gevestigde kerk beheersten.

John Knox, de grote kerkhervormer van Schotland, was een krachtige persoonlijkheid die zich niet zo makkelijk laat beschrijven. Velen zien hem als een onaantastbare boeteprediker, die heftig fulmineerde tegen de misstanden in de kerk en daarbij ook koningin Mary niet ontzag. De mis, die hij als 'idolatrij' (afgoderij) beschouwde, kon in zijn ogen geen genade vinden. Andersdenkenden werden door hem in de ban gedaan. Kortom, hij was een doemdenker, die geen oog had voor de geneugten van het leven, maar alleen wilde focussen op de reformatie van zeden. Zo wordt althans door sommige historici over hem geoordeeld.

Als we zijn bewogen leven de revue laten passeren, komen we wel een andere Knox tegen. Zeker, hij hield vast aan zijn standpunten en liet zich niet ompraten. Hij was een boeteprediker, maar met een hart dat bewogen was met de geestelijke nood van het volk. Hij zag zich als een profeet die niet alleen de zonden moest aanwijzen, maar ook het geneesmiddel laten zien. De dikke duisternis die eeuwenlang het land van zijn vaders had overdekt, was hem sinds zijn bekering tot een last geworden. Wanneer hij precies werd ingewonnen voor de leer van de Reformatie, is niet bekend. Wel weten we dat zijn 'voorlopers', Patrick Hamilton en George Wishart, veel indruk op hem hadden gemaakt. De laatste stierf de marteldood in 1546, vóór het kasteel in St. Andrews, en sinds die tijd raakte Knox betrokken bij de Hervorming. Hij voegde zich bij een groep van reformatiegetrouwen die na de dood van de gehate kardinaal Beaton in het kasteel verblijf hield en daar een gemeente vormde. Hier werd Knox door John Rough aangespoord de staf van herder en leraar op te nemen. Met enige schroom nam hij dit aanbod aan en vervolgens preekte hij in verschillende kerken. Totdat hij en anderen door de Fransen, die het kasteel hadden ingenomen, op de galeien werd gezet. Anderhalf jaar lang trotseerde hij de ontberingen van een galeislaaf, waarna zijn bevrijding kwam.

Ruïne van het St. Andrews Castle in Fife.

Het was voor hem niet raadzaam om naar zijn geboorteland terug te keren. Hij werd predikant in Engeland, eerst in de grensplaats Berwick-upon-Tweed en twee jaar later, in de zomer van 1551, in de St. Nicholaskerk in Newcastle. In dat jaar regeerde de godvruchtige koning Edward VI, die de beginselen van de hervormers was toegedaan, over Engeland. Hij benoemde Knox tot een van zijn hofpredikers. Zo kwam hij in aanraking met Engelse reformatoren, zoals Thomas Cranmer. Hij uitte kritiek op de gang van zaken in de Engelse kerk, die door toedoen van de jonge koning hervormd in de leer geworden was, maar veel middeleeuwse gebruiken intact had gelaten. Knox was voorstander van een radicale reformatie en wilde hier graag aan meewerken. Zijn plannen vielen echter in duigen toen koning Edward stierf en werd opgevolgd door zijn halfzuster Mary, die de Engelse kerk

weer terug wilde brengen onder het juk van Rome. Zij werd in juli 1553 tot vorstin gekroond en regeerde met harde hand tot haar dood in 1558. Velen stierven de marteldood; ook Cranmer en andere reformatoren werden verbrand. Om aan de vervolging van 'Bloody Mary' (Maria de Bloedige) te ontkomen week Knox uit naar het vasteland van Europa.

Na verschillende plaatsen in Zwitserland te hebben bezocht, kwam hij in Frankfort aan de Main aan. Hier was een Engelse vluchtelingenkerk gevormd, waarvan hij een van de voorgangers werd. Knox kreeg al gauw onenigheid met de Engelse predikant Richard Cox. Deze predikant had moeite met de puriteinse gedachten van de radicale Knox, die voorstander was van een sobere liturgie en eredienst. Cox volgde de anglicaanse orde, die voor hem heilig

was. Knox voelde zich zo in een hoek gedreven, dat hij besloot Duitsland te verlaten en naar Genève te gaan. Hier ontmoette hij Calvijn en maakte hij kennis met diens reformatiewerk. De soberheid van de eredienst en de presbyteriale kerkvorm spraken hem aan. Ook in Genève is een Engelse vluchtelingengemeente ontstaan, waaraan hij in juli 1556 verbonden werd. Intussen waagde hij zich ook nog in Schotland, waar hij in verschillende plaatsen het Evangelie verkondigde.

John Knox was voorbestemd om leiding te geven aan het proces tot hervorming van de Schotse kerk. Politiek gezien was er weinig kans van slagen. De Franse

Schilderij van John Knox in het Reformatie-museum in Genève.

De Notre-Dame-la-Neuve in Genève waar John Knox Engelse kerkdiensten mocht houden.

regentes, Mary de Guise, de weduwe van koning James V en moeder van Mary Stuart, wist zich gesteund door haar achterban op het continent. Zij wilde niet wijken voor stemmen die opriepen om kerk en staat te reformeren. De edelen die in Dun een verbond (Covenant) hadden gesloten, deden dit in 1557 opnieuw. De invloed van Frankrijk op het hof was hun een doorn in het oog. Zij wilden de macht van kerk en staat doorbreken door gelijkgezinden onder de adel tot de strijd te mobiliseren. Een nieuw Covenant werd in 1559 gesloten, een jaar nadat de laatste martelaar, Walter Mill, in St. Andrews was verbrand. Deze gruweldaad zette bij de 'Lords of the Congregation' en bij velen onder het volk kwaad bloed. De covenanters richtten zich tot de regent om hervormingen af te dwingen. Ook riepen zij de hulp in van John Knox, die

opnieuw op het vasteland verbleef en nu al een tijd lang in Genève was. Met zijn hart was hij in zijn vaderland en hij wachtte op een gelegenheid om terug te keren. Hij gaf gevolg aan het dringende verzoek van de edelen om over te komen en kwam begin mei in Leith, een voorstad van de hoofdstad Edinburgh, aan. Knox was 54 jaar oud; hij had niet zo'n sterke gezondheid, maar was wel begiftigd met een ontembare, energieke geest.

Hij preekte in het graafschap Fife en in de stad Perth, waar de kerken ontdaan werden van de beelden en de kloosters werden verwoest. De regent nam tegenmaatregelen en verklaarde de predikanten vogelvrij. Hoe dit zou aflopen, zullen we bezien als we in Edinburgh zijn.